

Семантична лакунарність в процесі вербалізації концептів "fog" та «туман» в англійській та українській мовах

Становлення та інтенсивний розвиток антропоцентричного напрямку в сучасній лінгвістиці відбувається в межах нової номінативно-прагматичної парадигми, «що має за мету вивчення зовнішніх зв'язків мови з дійсністю, яку вона відображає, і з мовцем, якому вона слугує»[3; 81]. Нове розуміння природи і сутності людської мови, яка є засобом виявлення структури мислення певного її носія, привело до зміни дослідницького напрямку, який розглядає постановку принципово нових проблем, про існування яких лінгвістика раніше не знала. Специфічні особливості цього розуміння стають більш помітними при ретроспективному погляді на речі, тобто при зіставленні сучасної номінативно-прагматичної парадигми з її попередниками.

Якщо звернутися до проблем, які висвітлювала системно-структурна парадигма, що закріпилася на початку ХХ ст., то побачимо, що вона перенесла центр ваги у лінгвістичному дослідженні на мовну іманентність, де елементи мови можуть бути кваліфіковані з достатньою повнотою лише в системі.

У зв'язку з цим пізніше у лінгвістиці з'являється теза про нерозривний зв'язок між формою та значенням слова як одним із постулатів традиційної лінгвістики. За визначенням О. Залевської «визнання нерозривності зв'язку між формою та значенням слова тотожне визнанню того, що мисленнєвий процес може здійснюватися лише у вербальному (словесному) коді»[1; 8].

Слід зазначити, що за останні роки вченими однозначно встановлено, що мислення здійснюється на так званому універсальному предметному коді (змістовому коді), що носить образно-чуттєвий характер. Цей код не має ніякого відношення до мови як системи знаків, на основі відображення він формується у свідомості людини через органи чуттєвого сприйняття. З цього випливає, що мислення є невербальним: більшість наших думок, ідей та понять обслуговують виключно сферу мислення, тобто не переходять до вербального

коду, не стають мовленням[2; 42].

Однак, вже сучасна лінгвістика осмислила характер зв'язків між звуковою стороною мовного знака і його смисловою стороною (семантикою). Розроблені методики її аналізу (такі як компонентний, семемний та концептуальний) дають можливість орієнтуватися у різноманітності мисленневих образів (уявлень, гештальтів, схем, сценаріїв, фреймів, скриптів), родовою назвою для яких в сучасній науці виступає *концепт*.

Саме концепти слугують базою для мислення особистості і формують образ світу - сукупність уявлень про світ (раціональні судження та чуттєво-наочні образи), що локалізуються у свідомості людини і є відображенням тієї реальної дійсності, яку людина сприймає через органи відчуттів та раціонально осмислює. Когнітивна лінгвістика та сучасна теорія комунікації зробили акцент на «факторі людини» і дали можливість по-новому подивитися на зв'язки мови та мислення: відображає світ не мова, а мислення, яке і створює структури знань. Концепти, що не мають засобів мовного вираження у національній мовній системі, існують у національній концептосфері і забезпечують національну мислительну діяльність такою ж мірою, що і концепти, названі «мовними знаками національної мови»[4; 13].

Система мови існує і функціонує в першу чергу в комунікативних цілях[5; 8]. Наявність чи відсутність концепта не пов'язується з наявністю або відсутністю одиниць, що його називають, бо мислительні образи виникають як результат відображення дійсності свідомістю індивіда та залежать від неї, а не від мови, задовольняючи потреби мислення.

Мовні одиниці домінують та актуалізують у мовленні лише такі мисленневі концепти, які у даній лінгвокультурній спільності є релевантними для спілкування. Якщо якийсь концепт неназваний (виражений лакуною), це свідчить не про його відсутність у національній свідомості носіїв мови, а про його комунікативну нерелевантність. Якщо нелексикалізований концепт стає предметом обговорення, то виникає ситуативна (описова або okazіonalna) номінація [там ж].

Опираючись на сучасну теорію лакуарності, слід перш за все опиратимемося на дослідження міжмовних лакун, які проводилися багатьма вченими (Ю. Прохоров 1996; Ю. Сорокін 1997; З. Попова, І. Стернін 2002 та інші). **Метою** даної статті є виявлення та передача міжмовних семантичних лакун при зіставленні лексики англійської та української мов; дослідити чи будь-яка лексична одиниця, за допомогою якої вербалізуються концепти "*fog*" та «туман», може бути перекладена в іншому вербальному «упакуванні».

Вибір та дослідження матеріалу двомовного зіставлення метеорологічної лексики вважаємо **актуальним** тому, що даний пласт лексики являє собою своєрідне відображення відношення до явищ природи (погодних явищ зокрема) як українців так і жителів «туманного Альбіону».

Опираючись на дефініції досліджуваних лексем, подані в наступних лексикографічних джерелах (Великий тлумачний словник української мови 2005; The American Heritage Dictionary of the English Language 2000; The American Heritage Science Dictionary 2005) ми виділяємо перше значення лексем *fog* та *туман*, яке вважаємо головним при двомовному порівнянні: "condensed water vapor in cloudlike masses lying close to the ground and limiting visibility" [10]; «скупчення найдрібніших крапель води або кристалів льоду в нижніх шарах атмосфери, яке робить повітря непрозорим»[6; 1484].

Як в англійській так і в українській мовах під туманом розуміється не тільки повітря, насичене водяними парами, але і повітря, змішане з димом пилом та кіптявою. У цьому випадку в обох мовах вживається лексична одиниця *smog*, що має прямий еквівалент в українській мові - *смог* (*густий туман, змішаний з димом, кіптявою*[6;1484]). В обох досліджуваних мовах в переносному значенні неможливість чітко бачити переноситься на неможливість чітко та ясно розуміти та сприймати інформацію.

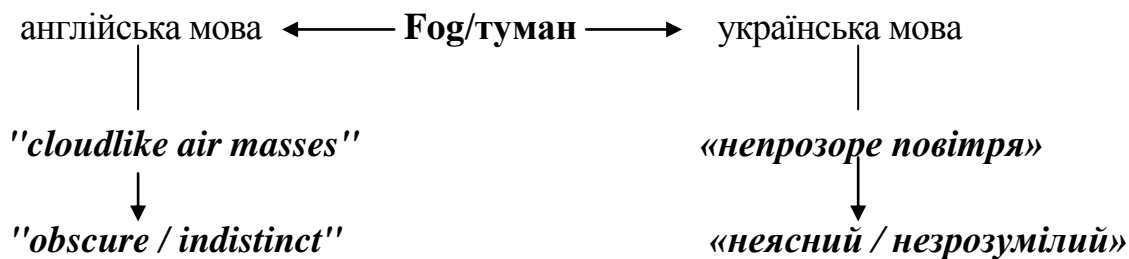

Рис.1. - перенесення значень лексем *fog* та *туман* згідно словникових дефініцій

Значенню «неясність, незрозумілість, невизначеність, збентеженість» лексеми *туман* в українській мові відповідає визначення лексеми *fog* в англійській: a state of mental vagueness or bewilderment[10].

“In a fog” – як в тумані; збитий з пантелику. “I felt in a fog what to do”. – Я був в збентеженні, не знаючи, що далі робити[10].

«Туман в голові» - перен.: потьмарення свідомості, неясність в думках;

«Туманна думка» - перен.: хибне/незрозуміле враження, бачення, розповідь[6; 1484].

Слід зазначити, що як в англійській так і в українській мовах лексеми *fog* та *туман* є полісемантичними, про що свідчить велика кількість значень та їх відтінків. Так, крім значень, які збігаються із значеннями лексеми *туман* в українській мові, для англійської лексеми *fog* характерними є наступні лакунарні значення:

1) a fine spray or a foam for fire fighting – піна для погашення пожежі;

2) cloudiness or partial opacity in a developed photographic image caused by chemical action or stray radiation - затемнений або засвічений відрізок на проявленій плівці [9; 478].

3) a new growth of grass appearing on a field that has been mowed or grazed – отава;

4) tall, decaying grass left standing after the cutting or grazing season - травостій[10].

Досить багатим є і семантичний зміст української лексеми *туман*, який не збігається з дефініціями цієї ж лексеми в англійській мові. Так, ВТСУМ виділяє такі значення і відтінки значень цього слова, які і складають специфіку українського слова: *туман*₁// «утворювана спеціальними машинами маса

завислих у повітрі крапельок якої-небудь речовини» (масляний туман); 1// «скупчення пари, диму і т.д. в приміщенні»; 4 розм. «іній або найдрібніші крапельки роси на металевій, дерев'яній та інших поверхнях, що з'являються від холоду (кайло вкрилося туманом)»; 4// «сизий пилок (на плодах, рослинах)»; туман² // «грошова одиниця Ірану, що була в обігу до 1932р.» Далі у словнику подаються ще два значення лексеми *туман*, які відносяться до розмовних за сферою вживання і до групи *pluralia tantum* за граматичною характеристикою: тумани_{срозм.} «те саме, що дурень» (такі всі тумани); тумани_{брозм.} «сорт кавунів» [6; 1484]. Слід звернути увагу і на властивості наголосу в останніх двох лексико-семантичних варіантах українського *туман*, який допомагає в даному випадку розпізнати зміст. Таким чином, можна стверджувати, що семантика лексичних одиниць української мови, за допомогою яких вербалізується концепт *туман* є дещо ширшою у порівнянні з лексичним наповненням концепту *fog* в англійській мові, через що збігаються тільки два значення слів:

1.a thick cloud of tiny drops of
water close to or just above
land and sea;	1.найдрібніші крапельки
роси, що з'являються на
поверхні;
2.unable to think or understand clearly.	2.2 те, що заважає ясно
бачити, розуміти.

Вважаємо, що лексично наповнені концепти *fog* та *туман* знаходяться, з одного боку, у відношеннях включення, оскільки в значенні лексеми *туман* (укр. мова) є набагато більше відтінків значень, ніж у значенні слова-відповідника англійської мови і, українська лексема займає більшу площину, поглинаючи значення англійського слова *fog*, а з іншого боку, досліджувані нами концепти знаходяться у відношеннях лише часткового збігу. Порівнюючи значення цих іменників в англійській та українській мовах не можна не відзначити те, що англійська лексема переносить своє значення на більшу кількість явищ, використовуючи для порівняння зовнішній вигляд погодного явища чи його властивості («затемнений відрізок, що заважає чітко бачити»).

Якщо розглянути похідні від іменників прикметники *foggy* та *туманний*, то побачимо, що їхні значення збігаються так само, як і в іменниках:

1. «Покритий, оповитий туманом» = “covered with fog; in fog”;
2. «Туманний ранок» = “on a foggy October morning”;
3. «Який невиразно, неясно уявляється» = “blurred or obscured as if by fog”;

«туманне майбутнє / минуле»; “foggy notion; not to have the foggiest idea about smth.”= не мати жодного уявлення про що-небудь[6; 1485; 9; 478].

Однак, слід зауважити, що українська лексема *туманний* може вживатися у додатковому переносному значенні, нехарактерному для лексеми *foggy* в англійській мові – **перен.** «невиразний, нечіткий» («Туманний погляд») [6; 1485].

Розглядаючи дієслівні форми лексем *to fog* та *туманити*, то можна виділити перше загальне значення спільне для них: “to cover, envelop, or suffuse with or as if with fog, to be or become blurred, dimmed, or obscured”[9; 478] / «вкритися туманом, робити щось непрозорим, невидимим»[6; 1485]. Наступні приклади можуть слугувати для підтвердження існування цих значень в обох мовах: a road fogs; далечінь туманиться[10].

Ще одним значенням дієслів *to fog* та української лексеми *туманити* згідно визначень словників є переносне значення *to confuse, bewilder* [9], втрачати здатність ясно бачити, мислити[6]: «туман в очах; туман в голові, тонути в тумані» / “a memory that had been fogged by time”.

Слід зазначити, що крім всіх перерахованих значень англійська лексема *to fog* використовується і для опису певної поверхні, що запотіла:

“If a window, mirror, or other glass surface fogs, or is fogged, it becomes covered with very small drops of water so that you can see things clearly through it or on it” “My glasses fogged in the warm air” [10].

Проаналізувавши всі ці дефініції досліджуваних лексем, слід зазначити, що дієслово *to fog* має значно ширший спектр вживання, що, очевидно, пояснюється природними умовами Великобританії. Дана лексична одиниця

використовується не тільки для опису туманної погоди в прямому значенні але й неясності думки в переносному, що є характерним і для української лексеми. Лакунарним по відношенню до української лексеми є також значення «утворювати краплі вологи на скляних чи дзеркальних поверхнях, що перешкоджає чіткому баченню чогось». Саме це значення, яке поєднує в собі два попередніх значення, спільних для української та англійської мов, уточнює місце утворення водяних крапель. Для української лінгвокультури та свідомості людей характерним є інший асоціативний ряд, де до крапель вологи на поверхнях скляних та дзеркальних уподібнюються краплі поту, що виступають на тілі людини, а саме для конденсата в українській мові використовується дієслово *запотіти*.

Порівнявши всі дефініції, подані в англомовних та україномовних лексикографічних джерелах, можна зробити висновок, що в залежності від культури, свідомості та особливостей мовних колективів лексичні значення слів та їх компонентів можуть бути різними і вони є основою для формування смислового змісту та сприйняття дійсності.

Про наявність лексико-семантичних розбіжностей (особливо при перекладі) в межах досліджуваних концептів *fog* та *туман* свідчить те, що практично неможливо встановити в якому типі лексико-семантичної відповідності (чи це відношення включення лексемою туман англійської лексеми *fog*, чи їх семантика знаходиться у відношенні часткового збігу) знаходяться дані лексичні одиниці. Кожен із цих концептів сприймається по своєму носіями англійської та української мов, вони можуть мати прямі еквіваленти при перекладі з однієї мови на іншу (наприклад, ...крапельки роси, що з'являються на поверхні = ...tiny drops of water close to or just above land and sea) і можуть бути репрезентовані в іншому описовому «упакуванні» для передачі змісту слова (скупчення диму в приміщенні = укр. туман = англ. a cloud of smth. such as smoke inside a building) Хоча досліджувані концепти *fog* та *туман* на перший погляд здаються близькими по значеннях, але ці значення будуть швидше перебувати у відношеннях перетину, аніж повного збігу. Цей

факт свідчить про те, що знаючи та оцінюючи концепт *туман* в межах своєї концептосфери, можна дослідити та встановити когнітивне світосприйняття такого явища природи як *fog* в англomовній картині світу.

Список літератури

1. Залевская А. А. Психолінгвістическіе проблемы семантики слова. Учебное пособие. – Калинин: Изд-во Калининского гос. ун-та, 1977. – 83с.
2. Верацагин Е. М. Слово: соотношение планов содержания и выражения // Вопросы порождения речи и обучения языку / Под. ред. А. А. Леонтьева и Т. В. Рябовой. – М.: Изд-во МГУ, 1967. – С. 39 – 75.
3. Ломов А. М. Лингвистика и аналитическая философия // Вестник ВГУ. Серия I. Гуманитарные науки. – 1996. – №1. – С. 76 – 85.
4. Попова З.Д., Стернин И. А., Чарыкова О. Н. К разработке концепции языкового образа мира (материалы для обсуждения) // Язык и национальное сознание. Материалы региональной научно-теоретической конференции, посвященной 25-летию кафедры общего языкознания и стилистики Воронежского университета. 16-17 июня 1998. – Воронеж, 1998. – С. 12 –14.
5. Стернин И. А. Лексическая лакунарность и понятийная безэквивалентность. – Воронеж, 1997. – 18с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К.: Ірпінь, 2005.
7. The American Heritage Dictionary of the English Language, Fourth Edition 2000. Published by Houghton Mifflin Company.
8. The American Heritage Science Dictionary Copyright 2005. Published by Houghton Mifflin Company.
9. Webster's Ninth New Collegiate Dictionary. – Springfield, Massachusetts, USA, 1985.
10. [http:// www.thefreedictionary.com/fog](http://www.thefreedictionary.com/fog)